

Udo Herrmannstorfer:

KEZDŐ LÉPÉSEK AZ NDK ÚJJÁALKÍTÁSÁHOZ

Az alábbi írás abban a sorsdöntő időszakban látott napvilágot (Info-Extra 1990/1.), amikor még nem dőlt el az NDK társadalmi fejlődésének iránya. A tanulmányhoz – amelyből részleteket közlünk (Vadas Gábor fordításában) – a szerkesztőség az alábbi előszót fűzte:

Joggal és gyakran halljuk, hogy a NDK-nak mindenre szüksége van, csak jótanácsokra nem. De joggal merül fel egy Kelet-Nyugat párbeszéd szükségessége is, ami lehetővé teszi a másik oldal tapasztalatainak és gondolatainak megismerését és kölcsönös hasznosításukat. Ezt kívánjuk e füzettel szolgálni. Az alábbi tanulmány szerzője, Udo Herrmannstorfer, Dornach, évek óta foglalkozik egy harmadik, a piac- és a tervgazdaság közötti út irányába mutató társadalmi változás kérdéseivel. Munkaterülete a gazdasági élet gyűjtött tapasztalatokat nagyvállalatok körében éppen úgy, mint ökológiai irányultságú, egyesülés keretében együttműködő, alternatív vállalkozások tanácsadójaként. Mindig szükségesnek tartotta, hogy az üzemgazdasági szempontok mellett az összegazdaságba való beágyazódást, azaz a társadalmi szempontokat is vizsgálja és alakítsa. Olyan vállalkozókat és vállalkozói szövetségeket kísér figyelemmel, melyek következetesen ragaszkodnak az új utak kereséséhez és egyúttal sejtetik, hogy milyen lehetne egy jövőbeli gazdasági rend a bérektől való függőség megszüntetésével, a termelőeszközök személyi tulajdonának átférfalásával és egyúttal egyszemélyes és csoportok kezdeményezésére létrejövő „kereszkasztal” mellett érdekegyeztetésen alapuló „asszociatív” berendezkedéssel.

Ez az az út, amelyre Közép-Európa nyugati felében rá lehetett lépni. A Keleten, különösen az NDK-ban zajló változások, melyek újra felvetik a szociális kérdést mint össztársadalmi feladatot. Indokolják, hogy a fenti tapasztalatokat és megfontolásokat az NDK valószínűleg lehetőségeivel összevessük akár mint a régóta esedékes nyugati változásokat ösztönző javaslatokat. A tanulmány Rolf Henrich <Der vormundschaftliche Staat> (A gyámköd állam – a kelet-német társadalomkritikus, a polgári fórum egyik teoretikusának könyve a hamburgi Rohwolt Taschenbücher sorozatban jelent meg 1989-ben – szerk.) c. könyvéhez hasonlóan a társadalmi szervezet hármas tagozódásának először 1919-ben Rudolf Steiner által felvetett impulzusából indul ki. Ugyanakkor a mai helyzet megkövetelte javaslatokat fogalmaz meg, melyek már holnapra érvényüket veszíthetik...

Bár az NDK általános átalakulása másképp és végletebb formában történt meg, a tanulmány sok megfogalmazása megőrizte aktualitását, ezért láttuk értelmét a magyar közlésnek.

Okok és háttér

Miután az NDK lakossága világosan kifejezésre juttatta, mit nem akar, megkezdődött a vita a jövő kialakításáról. Már látható, hogy az egyes kívánságok és elképzelések összesítése önmagában még nem olyan társadalmi koncepció, amelyre a jövőt alapozni lehet. Ha hosszú időn át a társadalmi elméletét volt az elsőbbség tekintet nélkül a tényleges érzékelhető valóságra, most viszont olyan pragmatizmus fenyeget, amely rövid távú eredményekre van orientálva, és szem elől téveszti a tulajdonképpeni társadalmi célokat. Ha eddig senki nem érdekelt az egyes ember, most viszont az a

veszély fenyeget, hogy az egész nem törődnek, hogy az elkötelezettség ott végződik, ahol az egyéni érdekek kielégül.

Az itt következő megfontolások szolgáljanak vitaindítóul a gazdasági élet új irányának kijelöléséhez. Mert a megújulási mozgalom, amelyet szétforgácsolnak, megégyezést követel a jövőben követendő irányról.

Az érthetőség kedvéért szükségesnek látszik egy rövid elméleti bevezetés. A rövidség nagyfokú figyelmet kíván az olvasótól. Kívánatos lenne, ha a sok nyitva maradó kérdést nemcsak a szerzőnek tennék fel, hanem a kérdezők maguk próbálnák meg konstruktív módon végiggondolni az itt felvázolt utat. Aki biztonságosan akar egy úton járni, annak mindig az előtte fekvő útszakaszra kell figyelnie; de a pontos útcél ismerete nélkül így is eltévedhet.

A gyakorlati példák csak azt a célt szolgálják, hogy világossá tegyék, miként lehet elindulni az asszociatív gazdaság felé vezető úton. Semmi ne legyen előre eldöntve, hanem mindig mindent ki lehessen váltani más, vagy jobb megoldásokkal. Mert végső soron csak az marad meg, amit a folyamat közvetlen résztvevői megértenek és akarnak.

A most az NDK-ban (és más országokban) felszínre került életbevágó szociális kérdések alapján véve nem újak, hiszen – elsősorban Közép-Európában – már régesrég, de különösen az első világháború óta kielégítő válasza várnak. Ebben a térségben azóta is hatalom és vereség között hányódtak a mindenkor társadalmi formák. Rudolf Steinertől származik az első alapvető lökés egy olyan új társadalmi és gazdasági rend irányába, amelyben már nem az állam hatalmáról van szó és nem az egyén részesezéséről a hatalomban, hanem az addigi egységes nemzeti állam hatalomtól való megfosztásáról. Az antropozófia, amelyet „A társadalmi szervezet hármas tagozódása” c. művében kifejtett eszméket kísérő impulzusként állított bele az első világháborút követő társadalmi vákumba, a második világháború után megint létfontosságúvá vált. A korok ragaszkodás a régi államképhez (ebben a tekintetben a szocializmus a kollektív társadalom túlhangsúlyozásával visszalépést jelent) oda vezetett, hogy az NDK részére ebben a században immár harmadszor merül fel a társadalom újjáalakításának igénye, miközben az NSZK-ban még úgy gondolják, nincs szükség ilyen gondolkodásváltásra.

Az NDK változást kívánó tényezői erejük nagyrészt az elnyomó hatalom által egységesnek és kollektívnek elképzelt állam élményéből merítik. Ha sikerül az oktatásügy állami doktrína szerinti ideologizálását kiküszöbölni, az oktatási és a kulturális élettel szemben létrejön a felszabadulás tudata és remélhetőleg az a társadalomformáló mozgáster is, amelyben a magatartásnak csak a saját meggyőződés szolgálhat mércéjével. Ha sikerül a pártot kizsorítani gazdasági gyámköd szerepéből, rögtön felmerül az egyéni felelősség szükségessége és vele a gazdasági élet önigazgatása. De mivel egy terület munkamegosztásos gazdasági élete (a világméretű terjeszkedés tendenciájával) egységet alkot, már nem egyesek jólétéről van szó, hanem mindenkié-

ról. Ha az állam mostanáig a társadalmi élet mindenható ura volt, akkor a két emlelt fejlődési tendenciából új kompetenclakör alakul ki, amit tehát újonnan meg kell határozni. Hetven évvel ezelőtt a hármastagozódás elméletileg meg kellett alapozni; NDK-beli kortársainknak a hármastagozódás követelménye megszenvedett élettapasztalat eredménye.

Sok ember fél attól, vagy legalábbis nem sok kedvet érez ahhoz, hogy megint egy „elmélet” kísérleti terepén éljen, hiszen a szocializmus teljesen kimerítette az emberek erejét, és elvette a kedvét, hogy eszmékért törjék magukat. Ha valaki egy kissé is behatol a hármastagozódásról szóló alábbi fejtegetésekbe, mindenekelőtt az asszociatív társadalomról szólóba, észre fogja venni, hogy itt nem újfajta elméletről van szó, hanem a napi életet szolgáló gyakorlatról. Nem a jövő emberéről folyik spekuláció, hanem a mai emberek felelősségéről a társadalmi fejlődésben és saját életfeltételeik megteremtésében. A társadalom már nem gyámja az egyes embernek, hanem támogatója.

Nem a „jó” ember a kiindulási alap, hanem a fejlődni képes és fejlődni akaró. Aki az embert nem tartja fejlődésre képesnek, annak le kell mondania arról a valóban szociális társadalomról, amelynek számára az egyén jelent valamit, és a szociális tartalmat kívülről, politikailag kellene rákényszerítenie. De akkor cseberből vederbe jutnánk. A forradalom (ismét) felfálná saját gyermekeit.

Munkamegosztásos függőség és igazságos cserearányok

A szocializmusban folyton kapitalizmusról beszélnek piacgazdaság helyett, amikor a Nyugatról esik szó. Ez a hársány azonosítás nem nagy segítség az új gazdaság kialakításában. Természetes, hogy minden gazdaságnak tökére van szüksége és az iránta való igény az NDK-ban sem hagyható figyelmen kívül, de a döntő kérdés mégiscsak az, *hogyan gazdálkodjunk egymással és mi az egyes ember szerepe ebben az együttműködésben.* Hiszen a Keleten és Nyugaton egyaránt elfogadott általános embert jogok mindenki jogai, nem egyesek előjogai, sem funkcionáriusokéi, sem vállalkozókéi.

A jelenlegi gazdasági rendszerre vonatkozó döntő kérdés-feltevéseknek egy messzire nyúló nemzeti és nemzetközi munkamegosztás áll a háttérben. Mivel mindenki mások számára termel, a teljesítmény síkján az egymástól függés mindent áthat (a tervezők tudnának erről egyetmást mondani, éppúgy, mint az ellátási hiányok által gyötört fogyasztók). A teljesítménycsere eszköze a pénz, mégpedig a vétel és az eladás során. Ilyenkor nemcsak a csere tényéről van szó, hanem sokkal inkább a cserearányokról. Ezt az arányt az ár számszerűsíti. Azonban az arány – tehát az, hogy ki mennyit fizessen a másiknak – dönt igazságról és igazságtalanságról (inkább kizsákmányolásként közismert) és ezzel az egyes ember társadalmi jólétéről is.

Az igazságos ár és az igazságos bér okozta a szakadékok Keleten és Nyugaton (hogy a szokásos, de nem találó kifejezésmóddal élve.) Ez felelős elsősorban a fejlődő országokhoz való mai viszo-

nyunkért is.

Tézis: a piacgazdaság

A piacgazdaság – melynek rendszere elsőnek jött létre – hozott két fontos vívmányt. Először is az értékmérést, anélben a piac minden részvevőjének kezdeményező-készségét részesíti. Az egyén szabad akaratának kell minden modern társadalmi forma kiinduló pontjául szolgálnia; minden egyebet kényszerként érzékelünk, amit áztán alkalomadtán igyekszünk lerázni magunkról, vagy amiből fortélyal vagy konokossággal kivonjuk magunkat. A másik vívmány annak felismerése, hogy milyen fontos szerepet játszik az ár a társadalmi folyamatok tudatosulásában. A piacgazdaságban az árnak szabadon kell kialakulnia kereslet és kínálat között, úgy, hogy a valóságos gazdasági viszonyok objektív kifejezőjévé váljék. A valóságos helyzet árainak ismerete nélkül a kívánatos jövőbeli változás sem lehetséges. (Az árak olyanok, mint a hőmérő.)

Ezzel szemben rendkívül problematikusak a fentiekhez csatlakozó gondolati műveletek. Az a Nyugaton kialakult filozófiai kép, amely az embert ösztönös egoistának állítja be, oda vezetett, hogy az egyén elől elzárták az árképzést és ezzel a társadalmi viszonyok szabályozását. A szabad verseny feltételei között egy olyan társadalmi-gazdasági mechanizmust gondoltak ki, amelynek meg kell védenie a társadalmat az egyén önzésétől, a valóságban azonban a társadalmi forma tekintetében az egyén kiskorúsításával (vagy más szempontból nézve felmentésével) egyenlő:

- mindenki igyekszik minél nagyobb nyereségre szert tenni (az egoizmus, mint indíték),
- a nyeresési esélyeknek nyilvánosaknak kell lenniük (átlátszóság),
- mindenki szabadon bejuthat a piacra,
- a lehető legatomizáltabb piacok (sok versenytárs),
- az egyének egymástól elszigeteltek (nincsenek piaci alkuk).

Ha mindenki tartja magát ezekhez a piaci feltételekhez, akkor a verseny által hosszú távon kialakul a mindenkori legolcsóbb ár. Hosszú távon helyzetben az ár fölmeleg, az csak átmeneti állapot, mert a magas ár többlettermelést idéz elő és ezzel saját magát csökkenti újra le.

Mármint az a döntő, hogy a piacgazdaság az árat és a vele kapcsolatos nyereség-kilátást teszi az egyetlen mércéjévé annak a kérdésnek, hogy hol és mi célból kell a munkát, a tőkét és a földet, mint termelési tényezőket bevetni: ott, ahol a legnagyobb hozamra van kilátás. A társadalmi igazságosság és a mennyiségi igény kérdését tudatosan távol tartják és az olcsósággal helyettesítik.

Időközben azonban Nyugaton is uralkodóvá vált az a nézet, hogy ezeknek a piaci szabályozó-erőknek a működését távolról sem az a társadalmi jövőképpé mozgatja, amit kívánatosnak tartunk. Szociális, gazdasági, környezeti és pénzügyi politikának kellett átvennie a gazdasági élet társadalmilag szükséges korrekciójának feladatát. Alig van akár olyan részpiac is, amit az állam közvetlen, vagy

közvetett módon időről-időre ne befolyásolna. Közben látható egy olyan tendencia is, amely a negatív hatásokat a köz rovására írja, a pozitív eredményeket viszont privatizálja. De a beavatkozáshoz szükséges pénzt az állam csak adókból és illetékekből tudja előteremteni. Mivel azonban végső soron ragaszkodunk az önzéshez, mint a gazdasági tevékenység alapmótvációjához, az emelkedő ütemű társadalmi újraelosztással nő az önzésből teljesítők elcserzése a nyereséges csökkenése miatt. Aki mindig önzésről beszél, az csak önző magatartást várhat majd el. Illúzió az a remény, hogy az önzés az életnek csak egy meghatározott területére korlátozható.

A piacgazdaság igazi társadalmi robbanóanyagává az a tény vált, hogy a munkát, a földet, a tőket, mint termelési tényezőket a saját piacukon árúként kezeljük (*munkapiac, földpiac, tőkepiac*). Itt nincs hely annak kifejtésére, hogy ez társadalmilag miért megengedhetetlen, de legalábbis a munkapiac vonatkozásában ezt minden szocialista jól ismeri. A magyarázat röviden azon a belátáson alapszik, hogy itt egyik esetben sem áruról, hanem jogról van szó, melyet a birtokosuk gyakorolhat ugyan, de nem adhat el.

A munka, a föld és a tőke eladhatósága ill. megvásárolhatósága előjogokat teremt (hatalmat, teljesítmény nélküli jövedelmet, stb.) és ezzel a piacgazdaságból kapitalista kizsákmányolási rendszerfelét csinál.

Antitézis: a szocialista tervgazdaság

A szocializmus – nem elméletként, hanem *szivügyként* – önmagát buktatta meg a belőle adódó *kiáltó igazságtalanságok*, és a *köszívű magatartás* révén, amellyel a rendszer kegyeltjei illetéktelenül nyilvánították magukat a szociális kérdésben és az egészet a piacra hagyták. Ezért úgy lehet tekinteni, hogy az inga átlendült a másik irányba (vagy dialektikusan antitézist is mondhatunk), mert a szocialista pártok hatalomra jutása után az egyén kezdeményező képességét korlátozták, mert önzésnek tekintették, az árakat pedig a piac működtetéséből kiiktatták. Amint a piaci mechanizmusban *embertelenségként* éltek meg, azt most tudatosan és társadalmilag kellett volna akarni. Létrejöttek a *tervgazdaságok*, amelyek szinte belekormányozták magukat egy tervek irányította centralizmusba.

Annak a – végülis tarthatatlanná vált – mottónak az értelmében, hogy csak az szociális, amit a társadalom juttat az egyesnek, vagy amivel megbizna, ugyancsak elkezdtek, ha más jelszavakkal is, az egyes ember gazdasági kiskorúsítását. Vagyis azt gyakorolták, ami ellen eredetileg küzdöttek. És a *bürokrácia szivtelensége* semmiben nem marad el a piacé mögött. Míg azonban Nyugaton lemondtak arról az elképzelésről, hogy az emberek társadalmilag fejlődni tudnak, és ezért inkább keretfeltételeket szabtak, melyeken belül az egyes ember önzése „szabadon” *kiélheti magát*, addig a dialektikus materializmus felfogása szerint a javuló társadalmi viszonyok szinte automatikusan, mintegy tükörjelenségként létrehozzák a jobb embert. Ezt az ideológiai kollektívizálást, amely az egyéni fejlődés

számára nem hagyott teret a *szabadság hiányaként* éltek meg az emberek.

Az egyes ember vállalkozási kezdeményezésének kiiktatásával és a tudatalakító árák eltörlésével a gazdaság alakításának azt a két elemét *küszöbölték ki*, amelyek a későbbiekben *pótolhatatlannak* bizonyultak. Helyettük a *jövőre vonatkozó tervekbe* beleírták a társadalmilag kívánatosot, anélkül, hogy a gazdasági körülményeket ismerték volna és hogy a célok az egyes emberek akaratában meggyökereskedtek volna.

Tézis és antitézis: piacgazdaság és tervgazdaság

A piacgazdaság és a tervgazdaság két *egyoldalú képződmény, de azonos alapállással*.

1. A piacgazdaságban az embert nem tartják társadalmi együttműködésre képesnek, a szocializmusban még nem tartják annak.

2. Mindkét felfogás az egyes ember kiskorúsításához vezet.

3. Ezt a feladatot a piacgazdaságban a piac *természetes rendje*, a szocializmusban a pártirányítású *kollektív terv* látja el.

4. A piacgazdaság *tisztázza a múltat*, melynek hatása a tényleges árhelyezetben tükröződik, és az eredményt *automatikusan* a belőle következő gazdasági cselekedetek okául igyekszik megtenni. A tervgazdálkodó szocializmus *tudatosan* létre akarja hozni a *kívánatos és kötelező jövőt*, anélkül azonban, hogy tiszta képe volna a múlttól, ezért a tervek egyre jobban elszakadnak a valóságtól.

Az az érv, hogy az árakat a tervszámok pótolják és így nem jön létre hiány a tudatban, nem állja meg a helyét. Van ugyanis egy lényeges különbség: az egyezményes ár magában foglalja a vevő és az eladó értékítéletét és akaratát, míg az előre megszabott tervszámok teljesítése kötelező jelleggel elő van írva. Az árképző vásárlást ezért körüllegli a szabadság látszata, például a fogyasztói szabadságé, míg a tervteljesítést az emberek a legjobb esetben kötelességként, egyébként inkább kényszerként éltek meg. A pénztámogatta vásárlási folyamatok engedélyezése, még ha a tervgazdaság keretében politikailag előre megszabott áron is, számol ezzel, de egyúttal további nehézségeket teremt, hogy az egyéni vásárlási folyamatok és az általános tervképzések egyre kevésbé egyeztethetők össze. *A tervek és a tényleges vásárlási magatartás között tátongó űr* azután hiányként jelenik meg, ami a szocialista tervgazdaságra a hiánygazdaság gúnynevet ragasztotta. Ennek hosszú távon társadalmi céltalanság a következménye, amely minden tervet papírronggyá zúleszt és, amit korrekciós számításokkal és egyebekkel nem lehet többé jóvátenni.

Szintézis: az asszociatív gazdaság.

A szakszerű megoldáshoz a következő gondolatmenet útján jutunk:

1. Az egyéniséget felszabadító általános emberi jogokkal együtt a *mások szociális jólétével* való törődés (testvériség) is személyes feladattá vált. Ha az egyén kibújna ebből a kötelezettségéből, akkor

a „sérhetetlen emberi méltóság” csalóka álarccá válna.

2. Az egyes ember szabadsága a modern társadalom alapja (Gorbacsov 1989 november 26-án: "A szocializmus eszméje mai felfogásunk szerint mindenekelőtt a szabadság eszméjét jelenti.") Hogy valaki mit tegyen (a kezdeményezés szabadsága) és hogy mire van szüksége (a fogyasztás szabadsága), az az egyes ember elhatározásából alakul ki. Ahhoz, amit az ember maga akar, nem kell külső indíték, vagy kényszer.

3. A gazdasági élet összefügg a munkamegosztással. De társadalmi helyzeténél fogva mindenki csak egy kis részét képviseli a társadalmi teljesítmény és fogyasztás folyamatának. Ezzel az egyes ember számára elvész a társadalmi összefüggések és hatásaik tudata. Ha valóságos társadalmi itéletalkotást akarunk elérni, akkor az egyes tevékenységek képviselőinek, akik valóságos tapasztalattal rendelkeznek, össze kell jönniük, hogy egymást felvilágítsák.

4. Ezeknek a tanácskozássoknak egyrészt az a feladata, hogy a teljes helyzetképet megrajzolják, aholis az árak alkotják a kitűndülési pontot a valóságos élet- és munkakörülmények tükrében, másrészt alapjául szolgálnak azoknak az egyéni elhatározásoknak, amelyek a jelenlegi helyzetet átformálják egy a megbeszélések során kialakított, kívánatos jövőbelivé.

5. Végső soron csak akkor nevezhető valamely cselekedet szociálisnak, ha mindenkinek javulást hoz, nemcsak a cselekvőnek. Ezért nem elegendő egy „sikerről” szóló, pusztán üzemgazdasági kijelentés; az ilyen aligha tekinthető szociálisnak, ha például egy másik üzem gazdaságának a rovására megy.

6. Ezeket a tanácskozó szerveket asszociációknak (egyesüléseknek) lehetne nevezni, a tevékenységüket asszociálásnak, a vele átitatott gazdasági rendet asszociatívknak.

7. A piacgazdaság annyira megosztotta a termelőket és a fogyasztókat, hogy egymást egzisztenciájukban fenyegető ellenfelekké válnak. Társadalmi megértésnek, társadalmi hídverésnek ott nincs helye. – Szabad emberek között a szerződés szabadsága ver társadalmi hidat. Az asszociációk nem egyebek, mint a termelők, a kereskedelem és a fogyasztók tanácskozó szervei a szerződés szabadsága alapján. Területi és/vagy szakmai alapon működnek.

8. A fogyasztók elhanyagolása a szocialista tervgazdaságok egyik legsúlyosabb hibája. Legfőbb ideje, hogy a gazdasági megbeszélések súlypontja a vállalkozók és munkavállalók viszonyára áthelyeződjen a termelők és fogyasztók viszonyára. Ez az áthelyeződés még Nyugaton sem ment végbe: a fogyasztó messze nincs bevonva a gazdasági folyamatokba, annak csak „áldozata” A túlkínálat elfedi ezt a helyzetet.

9. Az asszociatív gazdasági rendszerben egyidejűleg biztosítani kell, hogy a három termelési tényező, vagyis a munka, a föld és a tőke ne legyen eladható, hogy ezzel megakadályozzuk a teljesítmény nélküli jövedelmek (járadékok) által történő csendes kizsákmányolást.

Az asszociatív gazdasági forma kialakításával az NDK-beli emberek számára megnyílnék a lehetőség arra, hogy a kezdeményezés szabadságán és az ártudaton, mint alappilléren nyugvó olyan gazdasági életet rendezzenek be maguknak, amely hasonló módon, de a tágabban értelmezett életminőség tekintetében hatékonyabban kerülhetne közelebb a valódi közösség céljához, mint amennyire az ma Nyugaton egyáltalán lehetséges. Akkor nem támadhatna bennünk olyan érzés, hogy az elmúlt évtizedek „hiábavalók” voltak.

A „kenyér”, azaz a jólét önmagában nem igazolhatja ezt az időszakot.

Gyakorlati lépések az asszociatív gazdaság felé

1. Fontos mindenekelőtt egyetértésre jutni a követendő irány tekintetében. Az asszociatív gazdaság fogalma elég tág ahhoz, hogy különböző rész-megoldásokat magába foglalhasson, mert messzeemenően nyitva hagyja a gazdasági formáció tartalmát. Az asszociatív gazdasági rendszerben a piacgazdaság előnyei a szocializmus belső igazságérzetével újmódon párosulnak. Az átmenet az asszociatív gazdaságba szociális megújulást jelentene, amely közös fedél alá hozná az NDK erőit anélkül, hogy az egyik, vagy a másik szemléletnek jogilag alá kellene vetnünk magukat. Egy ilyen újszerű közösség fontos lenne ahhoz, hogy felszabadítson minden rendelkezésre álló erőt az NDK gazdaságának (társadalmának) átalakításához.

2. Nagy segítség lenne, ha az ilyen célkitűzés széles körben propagálnák, hogy az egyéni gondolatok is rendeződjenek. Szó sincs arról, mintha az asszociatív gazdaság minden részlete ki lenne már dolgozva. Azok sokkal inkább a megvalósulás során fognak kialakulni. Éppen hogy nem egyes emberek elképzeléseinek valóra váltása a cél, hanem a gazdasági élet teremtő erejű öngazdátása. Elegendő először néhány új alappillért felállítani. Minél tovább hasalatozik ez, annál jobban megerősödnek az önző érdekek keleti és nyugati képviselőinek pozíciói. Az ezt követő elképzelhető tevékenységek csak ösztönzésül szolgálnának az egyéni kreativitáshoz.

3. A munkamegosztásból is az adott társadalmi struktúrákhoz kell alkalmazkodnia a gazdaságnak. Ezek általában a területi elvet követik. Bár az árak az egész világból áramolhatnak, a társadalmi struktúra helyben van. (Csak korlátozott áthelyeződés lehetséges, például a dolgozó emberek átköltözésével.) Az övezet külső állandósága azonban belső mozgékonytságot és változtatási készséget követel. A területi elv azt is lehetővé teszi, hogy a gazdasági folyamatokat és viszonyokat emberi tapasztalattal itassák át. A jelenlegi kerületek induláskor asszociatív övezetekként működhetnének, hiszen eddig is belső kapcsolatban voltak (fenntartva egy értelmes viszonyrendszer lehetőségét). A régi tartománynevek, melyekhez ma sokan ragaszkodnak, kevésbé lennének alkalmasak. Ez esetben jó lenne megvizsgálni, nem lenne-e célszerű a gazdasági összefüggésekhez más határokat megvonni.

4. Mindenekelőtt létre kellene hozni minden

kerület részére az *övezeti asszociációt*. Ez az övezet üzeminek és a fogyasztóknak a képviselőiből állna. Az övezet ellátási helyzetéről kellene tanácskoznia, és kezdeményezné, előmozdítaná és lehetővé tenné a kívánatos javítást célzó tevékenységet. Az együttműködés elősegítésével és a tevékenységek összehangolásával el lehetne kerülni a fölösleges konkurenciát és a források pocskolását. (Ez az a fázis, amelybe most jutnak Nyugaton a maguk módján a nagy konszernek.) Az a tudatos cselekvés, amelynek létrejöttén egyaránt munkálkodnak termelők és fogyasztók, nem tévesztendő össze a politikai bürokrácia eddigi szokásainak volt tervgazdálkodásával. Különbözik a piacgazdaság is tervgazdasággá válnék, hiszen ma is tervszerűen, azaz tudatosan járnak el minden vállalatnál.

5. Az övezeti szemléleten kívül azonban vannak övezetközi ágazatok is. Ezeket *ágazati asszociációkban* kellene összefogni, melyekben belül az övezetek képviselői alcsoportokat alakíthatnának ki. Hiszen bizonyos gazdasági ágazatokban ma is léteznek ilyen ágazati csoportosulások. Alapjában véve csak a politikai csúcshatóságokról kellene levalasztani őket, hogy az asszociatív önkormányzati szerveik lépjenek a helyébe.

6. Ehhez szükséges lenne *fogyasztói szervezeteket* kialakítani az övezeti elv alapján. Feladatuk az lenne, hogy beleszóljanak az ellátásba és képviseljék a fogyasztók érdekeit az asszociációkban. Célszerű lenne ezeknek a szervezeteknek a körülményekhez képest lehetséges további tagolása az élet különböző területein, például élelmiszer, ruházat, lakás szerint.

7. A vételen/eladáson alapuló szerződéses gazdaságnak árukra és szolgáltatásokra kell korlátozódnia. A jogi kategóriákat, mint a *munka, a föld, a tőke*, vagyis a termelési tényezőket a jognak kell szabályoznia (használati jog, átruházási jog, vállalati formák, stb.). Ezek *eladhatatlanok*. Az államnak gondoskodnia kell az eladhatatlanságról.

8. A termelési tényezők együttműködésének helyeként funkcionáló vállalkozásokra szintén érvényes az eladhatatlanság. Itt már meg is van az asszociatív gazdaságba illeszkedő megoldás az *operatív tulajdon* fogalmában (használati tulajdon – lásd Rolf Henrich: Der vormundschaftliche Staat – A gyámokodó állam).

9. A *kereskedelemtől*: A munkamegosztásos társadalomban a teljes társadalmi termék állandó mozgásban van. A legfontosabb szerv, amely ezt a mozgást fenntartja, a kereskedelem a maga sokféle formájában. Középhez tartozik a termelő és a fogyasztó között. Ez a középhez tartozik azután lehet ajtó vagy a tű foka, befogadó vagy kizáró, segítő vagy kizsákmányoló.

A piacgazdaság elméletében a kereskedelem eredetileg nem is fordul elő. Pedig különleges szerepe kézenfekvő: nem fogyasztó, de vásárol, és nem termelő, de elad. Lényegében csak a forgalom érdekli. Eszerint tulajdonképpen csak *kalmár*, aki bizonyos költségtérítést kap (az ő árrését), egyebekben azonban nincsenek saját érdekei, amiket képviselne. De mivel a piacgazdaságban a kereskedelem a saját számlájára vásárol és ad el és ezáltal a kalmár szerepén túllépve a gazdaság irányítója-

ként is fellép, ma Nyugaton a gazdasági viszonyokat mind a kezében tartja. „Aki a kereskedelem csatornáit ellenőrzi, azé a hatalom” – tartja egy májáratos nézet. Ma már alig néhány nagy bevásárló szervezet határozza meg a kínálatot, a minőséget, az árat, a beszerzési forrásokat, stb.

Ezért a kereskedelemnek kezdetől fogva az asszociatív kötöttség közé kell illeszkednie. Aki tévesen a kereskedelemre is kiterjeszti a vállalkozási szabadságot, ezzel lemond egy új gazdasági alakulat lehetőségéről. Mert a kereskedelem átláthatósága nélkül a termelő és a fogyasztó közötti egész kapcsolat megtörik és összezavarodik. Itt is meg lehet találni a kellő formát, ha a becsületes kalmár képét tartjuk szem előtt. *Az eddigi HO-szervezetet* (az NDK állami kereskedelmi szervezete – a ford.) némi változtatással lehetséges volna ilyen asszociatív kötöttségű kereskedelemmé alakítani.

10. A pénzforgalomnak ismét közvetlen kapcsolatba kell kerülnie az áruforgalommal. Ahogy a kereskedelem közbülső szerv az áruforgalomban, a bankoknak ugyanaz a szerepük a pénzforgalomban. A kereskedelemhez hasonlóan azonban a bankok is hajlamosak rá, hogy a saját dinamikájukat kövessék, hiszen a nyugati szemlélet szerint a pénz csak az áru különleges formája. *A bankoknak az asszociatív szövetségek könyvelő szerveivé kell válniuk*, nem pedig a gazdaságot vezérlő központokká. Ezért kell szkeptikusan kezelni a nyugati kereskedelmi bankok főigáját mindaddig, míg nincs szabályozva az üzleti tevékenységük jellege és terjedelme.

Fontos lenne minden kerületben egy asszociatív bankot alapítani, amelynek övezetenkénti támaszpontjai lennének. Természetesen az eddigi állami banklét is átvehetné ezt a funkciót. Csak kerületenként át kellene szervezni őket.

11. Az egész állam területére kiterjedően létre kellene hozni egy *összgazdasági testületet* a kerületi és az ágazati asszociációk képviselőiből. Ez aztán kapcsolatba lépne az állami szervekkel (pl. munkajogi tanácskozások stb. alkalmával) és a szellemi élet illetékes szerveivel (pl. oktatási, stb. témák megtárgyalásakor).

12. Az asszociatív gazdasági rendszer a *gazdasági élet öngazdálkodásához* vezet és ezzel elkerülhetővé teszi a ma egyre kaotikusabbá váló gazdasági pluralizmust is: kisüzemek privatizálását, más ágazatokban népi tulajdonba vételét és közös vállalatokat, állami tulajdont (és valószínűleg befolyást) a kulcsiparágakban. Ehhez számtalan politikai beavatkozás is fog járulni, pl. a mezőgazdasági ágazatokban stb., ahogy Nyugaton is már rég szokásos, és részben még súlyos, máig megoldatlan nehézségek is fel fognak lépni. A valóban szocialista gondolkodásmód erősségét bizonyítaná a köz javának összekapcsolása az egyes tevékenységekkel. Ha ez a köz nem politikai értelmű és nem az érdekelt fele fölött kialakított képzet, hanem az asszociációkban önszerveződés útján keletkezik, akkor létrejöhet egy olyan szociális irányú fejlődés, amelynek az NDK határán túlmutató jelentősége lenne és ami a nyugati piacgazdaságoknak is például szolgálhatna.